

SZÉCHENYI FERFIKORÁNAK LELKI KÉPE

SZÉCHENYI ISTVÁN lelki világával, annak ép és kóros viszonyaival kétízben, 1923-ban a M. Tud. Akadémia¹ színe előtt és 1933-ban a Magyar Szemlében² foglalkoztam, majd 1934-ben a döblingi tartózkodás alatti lelkiállapotot fejtegettem³, végül 1936-ban az idős Széchenyi szellemi állapotát vizsgáltam.⁴ Ezek után számomra fennmarad egy befejező közlemény: Széchenyi férfikora lelki képének orvos-lélektani vázlatos rajza és ebben nem annyira karakterológiai beskatulyázás vezérel, mint sokkal inkább a 35. és 40. év közötti Széchenyinek, tehát a férfikora delén levő nagy emberünk döntő lelki vonásainak bemutatása, amelyet a tárggyal való többszörös foglalkozásomnál fogva igen rövidre szabhatok.

Széchenyi lelki világát két hatalmas tényező alkotja, ezek: érzelemlélektana és közéleti munkássága, és így az abba való bepillantást ezek fogják lehetővé tenni. Széchenyinek mindennemű, de elsősorban kedélyi és politikai életére vonatkozó naplőfeljegyzései szinte csodás őszinteséggel és olyan részletezéssel vannak megírva, hogy valóságosan lelki fénykép számba mennek; ezek tehát oly találó lelki illusztrációk, melyek csakis eredeti német fogalmazásukban jutnak helyesen kifejezésre, amint Szekfű Gyula mondta alábbi munkájában, hogy „Széchenyinek egyéni németiségét époly lehetetlen más nyelvre fordítani, mint magyar szövegei sem fordíthatók idegenre.“

A politikai szereplés tekintetében utalunk Szekfű Gyulának „A mai Széchenyi“⁵ című munkájára, melynek bevezetője két részből áll; az első Széchenyi „Élete“, a másik annak „Mai jelentősége“. Az első, Széchenyi közéleti működését tárgyaló rész felsorakoztatja a reformideákat, melyeket a Hitel-ben foglalt össze; ezeket kifejti még a Világ és Stadium című munkákban. Mindezeknek háttérét a „nemes és szép“, nemzetiség és erkölcs, a keresztény tökéletesedés képezi és ebben erős támasza volt későbbi felesége. Milyen szerepet játszott ez utóbbi, azt abból láthatjuk, hogy ő „az Amphitrite, aki a szomjas sást megitatja az Akadémia címerében“. Széchenyi alkotásai az Akadémián kívül a Nemzeti Kaszinó, ő tartatja az első lóversenyt Pesten és rá

¹ Schaffer Károly .. Gróf Széchenyi István idegrendszere szakorvosi megvilágításban. A Tud. Akadémia kiadása, 1923.

² Schaffer Károly: Gróf Széchenyi István lelkiállapota orvos-lélektani szempontból. Magyar Szemle, 1933.

³ Schaffer Károly: Széchenyi Döblingben. Budapesti Szemle, 1934.

⁴ Schaffer Károly: Az idős Széchenyi idegállapota. Magyar Szemle, 1936.

⁵ Szekfű Gyula: A mai Széchenyi. — Révai kiadás, 1935.

megírja a „Lovakról“ szóló első munkáját, megalapítója a magyarországi állattenyésztő társaságnak. Itt Széchenyi gondolkodásába mély bepillantást ad a következő kijelentése: „Mi alatt lóról, juhról és tehénről beszélgetek, az alatt tulajdonképen lassan és óvatosan honfitársaim előítéleteit reszelgetem.“ A Duna szabályozásával kapcsolatos aldunai munkálatok, a Tisza-szabályozás, a Pesti Hengermalom, az Első Hazai Takarékpénztár és Kereskedelmi Bank felállítása, a Lánchíd, a Duna—Tisza-csatorna, a balatoni gőzhajózás, a Tiszavölgy rendezése, az első vasútvonalak Pest—Szolnok irányában, a Szamos hajózhatósága: íme ez a hatalmas sorozata Széchenyi terveinek és tetteinek bepillantást enged az ő fáradhatatlan, szünetelést nem ismerő országos tevékenységébe, mely az alkotások tömegénél és azoknak egyenként való jelentőségénél fogva bámulatraméltó.

E hatalmas szellem Kossuthal együtt tagja volt az első független magyar minisztériumnak és itt a kettejük között fennállott politikai felfogásbeli abszolút különbség következtében elgondolható, hogy az együttműködés reá nézve mily súlyos lelki ingadozásokkal járhatott. Hogy politikai helyzetek általánosságban milyen hatással lehettek reá, csupán megvilágítás okából idézzük az 1827. március 30-án megtartott, kancellária elleni panaszokat tárgyaló ülésről szóló következő feljegyzését: „Ich war zermalmt. Ich fiel beinahe in Ohnmacht. Was ich in dieser Stunde gefühlt, werde ich nie vergessen. Ein kalter Angst Schweiss brach aus meiner Stirne. Mein Herz bewegte sich kaum mehr. — Mich erhielt — aber mit dem bittersten Gefühl — das Bewusstseyn meiner Unschuld! (Két sor törölve.) Ich fühlte mich erschöpft und tief ergriffen!“ — Az ülést jellemzik Széchenyi eme bevezető szavai: „Welcher Sclaven Sinn! Welche türkische Grundsätze!“ — Bámulatosan találó báró Kemény Zsigmondnak Széchenyi arcáról tett megfigyelése, melyet Szekfü könyvéből idézek: „Az ő arca az erő és a szakadozottság küzdelmeinek típusa; egy romantikus arc sötét alapokon; a komor és unatkozó vonalából kitörő szilaj és féktelen cselekvényességnek, a misanthropiának és emberszeretetnek, az ábrándnak és hidegségnek olvadéka; arc, amely a nagy elszánások és kicsinyes gondok, a mély tervek és apró impressziók képét élesen visszatükrözi; arc, mely a lélekkel telegráfi és szakadatlan összeköttetésben áll, mely mindig beírva van, mely mindig olvastat magáról a ránézőkkel, igaz vagy csinált érzéseket, míg a többi emberek arca csak a kivételes állapotokban szokott a lélek könyvévé, az eszmék boltkirakásává és a képzelem oly magikai lámpájává válni, mely a belső, mely az elrejtett képek árnyait felveti, hogy kívülről láthatók legyenek.“ — E találó lélekrajz mintegy hidat alkot Széchenyi kedélyvilága felé, amelyet most lélektanilag igyekezzünk megvilágítani.

A 35 éves férfi érzelmi körére gr. Zichy Károlyné Seilern Crescentia grófnő volt döntő hatással. Itt ismét Széchenyi maga lesz a legilletékesebb vezető lelki vüágában: ennek mélységeire és szerfeletti ingadozásaira a következő feljegyzések utalhatnak, melyeket Viszota Gyula¹ nyomán közlök.

¹ Viszota Gyula: Gróf Széchenyi István naplói. — Harmadik kötet. — Magyarország újkori történetének forrásai. Budapest, 1932.

(1827 január 23.) 23-ten — Ob L.¹ mich schätzt, — ob sie mich liebt — das ist was ich immer und immer von mir selber frage; Ein immerwährender brennender Gedanke! 24-ten Nachmittag einen Besuch bei C (Zichy Károly). L. hat mich freundlich empfangen. Ich war gelassen und vernünftig — des Abends sah ich L. bei der Gräfinn C. Est., sprach lange, lange mit ihr — Sie wurde auf mich böse, weil ich sie einen, bon enfant, hiess. — Es kam mir vor, als ob ich ihr ganz gleichgültig wäre. Le charme est rompu!

Ich habe Gift in meinem Herzen, was mich tödten wird — sie ist aber glücklich — Gottlob f

29-ten Sitzung in der unteren Tafel. L. war da mit I. Ich glaube sie liebt mich. O ich will ihrer würdig seyn — Noch brennt in meinem Busen die heftigste irdische Flamme, ich würde von Wollust vergehen, sie an mein Herz drücken zu können — Noch bin ich kaum werth, den Staub ihrer Schuhe zu küssen! — Werde ich aber leben können, brennt diese Flamme bis zum Boden aus! Nein, — ich fühle es — Meine Liebe ist mein Leben — hört die auf, so bin auch ich nicht mehr.

(1827 február 24.) Ob L. mich liebt? Oft glaube ich nein — oft glaube ich ja! (2³/₄ sor törölve.) Bin ich aber nicht —

(1827 február 26. Egy levél töredéke, melyet Vizota szerint Crescentiához írni szándékozott): Ich bitte Sie, wenn Ihnen an meinem Leben am Mindesten gelegen ist — zürnen Sie nicht, dass ich an Sie schreibe — ich schwöre Ihnen, dass ich keinen Tag überleben werde — können Sie mir nicht vergeben. Es hängt nur von Ihnen ab — mir einige Augenblicke Ruhe — oder die Verzweiflung zu geben — Glücklich kann ich nie wieder werden, das fühle ich — und verlange es auch nicht — aber in dem Zustande kaim ich nicht mehr bleiben — O ich hätte mich längst todgeschossen — glaubte ich nicht — dass Sie das erschrecken würde — Seyn Sie mein Engel, — der mich durch das Leben führt. O Sie wissen ja, wenn Sie meiner gedenken, dass Sie mich zu allem Edlen und Schönen erhoben haben — dass ich, seit dem ich Sie liebe, einigen Werth habe — und Tag und Nacht daran denke — Ihrer Theilnahme, Ihrer Achtung — wenigstens Ihres Mitleidens werth zu seyn. . . . Ich lebe, ich athme nur durch Sie — O ich weiss, dass ich nicht würdig bin den Staub Ihrer Schuhe zu küssen — aber ich liebe Sie mehr — als je ein Mann eine Frau geliebt — Mit der Reinheit eines Engels, — Jede meiner Gedanken und Handlungen ist durch Sie beseelt — und wie viele Jahre hindurch? Ich hoffe nichts — bin glücklich Sie zu sehen — die selbe Luft mit Ihnen einzuathmen — würde mein halbes Leben, was mir noch zu leben überbleibt in Qualen im Gefängniß zubringen, könnte ich die andere Hälfte zum Lohn — der letzte ihrer Diener seyn! Weiss der barmherzige Gott, dass ich so warm für Sie glühe und mit solcher Treue wie vor einigen Jahren — und wie ich es oft gestanden habe. — Und Sie haben noch Misstrauen — gegen mich — Sie glauben mir noch nicht? Um Himmels Willen was für eine Probe verlangen Sie von mir? Jahre lange Treue — Entbehrungen aller Art — konnten in ihrem Herzen mir noch kein Vertrauen verschaffen. Wollen Sie noch mein Leben — ich habe nichts mehr zu geben. Sie wissen ich bin kein Prahler — ein Wort — und ich bin nicht mehr. — Glauben Sie aber, so fest muss das aber seyn wie Ihr Glaube an Gott, — dass ich Sie mehr wie mein Leben liebe — dass ich nur da . . .

(1827 április 14.) ... In dessen bin ich gewiss ungerecht. — L. ist über jeden Vorwurf — jeden Verdacht erhaben! — Gottlob in meinem Herzen ist kein Misstrauen. L. ist mein Engel.

(1827 április 15.) ... Ich habe Augenblicke, die an die Verzweiflung gränzen. — L. wird nächstens eine Gehirn Entzündung bekommen und daran sterben, das ahnde ich im Voraus.

(1828 február 11.) ... O Allmächtiger und Du führe sie zum wahren Glück — tödte Sie, tödte mich wollten wir vom Weg der Tugend treten — Erhalte in ihr Dein Meisterwerk rein! Und gib Kraft, Dich mit That anzubeten.

(1828 február 14.) ... Was soll ich thun? — Ich habe die Empfindung eines Schwimmers, der fühlt, dass er immer mehr und mehr von seinem Ziel weg getragen wird — und am Ende ersauft. So ich mit L. Mehr als 4 Jahre buhle ich um ihre Gunst, Ihr Vertrauen, Ihr Herz —

¹ L — Crescentia (Vizota, I. 66.1.)

und sie lässt mich fallen —! Ob ich sie meiden — ob ich es nicht thun soll? Denke ich an das Meiden — so sehe ich sie Tag und nach(t) bleich — ausgestreckt — von hin(n)en geschieden — Soll ich sie sehen, so bebe ich im voraus über mich selbst. Sie wird mich mit ihrer Kälte tödten — und welch lächerliche Figur spiele ich vor Leuten?

(1828 augusztus 3.) 3-ten Fiume. Im ganzen bin ich mit meiner Reise um Istrien zufrieden, so wie ich überhaupt zufrieden sein kann. Was mich aber treibt und bewegt ist eigentlich kein Interesse an irgend etwas — aber Um mir, und meinen Gedanken zu entfliehen — denn ergreift mich einmal der Wahn — so schiesse ich mich todt — Wahnsinnige Liebe ist der Quell aus dem alle meine Handlungen quillen. Oft schwingt sie mich zu dem Höchsten, und ich bete Cr mit der Reinheit eines Engels an — oft ($1\frac{1}{2}$ sor törölve); oft denke ich ein Narr zu werden —. Im Ganzen ist mir das Daseyn eine Last, ein Eckel — und fühle mich abzehren, worüber ich mich freue, — Alles was ich beginne ist seufzend und mit Anstrengung vollbracht —. Und was Hungarn anbelangt — so fühle ich mit jedem Tag mehr, dass es ganz todt ist, und ich und meines Gleichens gegen Strom schwimmen — und am Ende er-saufen müssen. Meine Gesundheit ist auch ganz erbärmlich — Ich leide an einer gänzlichen Decomposition — Ich gestehe es, ich fürchte mich auf die Zukunft.

Széchenyi e feljegyzéseiből kitűnik érzelmeinek mélysége és abszolút volta, mert szerelme egyúttal élete is és ha ez megszűnik, úgy ő sincs többé. Szembeugró nagy érzelmi szélsősége, mely az öngyilkosság gondolatát is gyakran ébreszti fel benne. Crescencében ő minden szépet és jót és nemeset megtestesítve lát és különösen 1827 február 26-ról szóló levélfogalmazványa világít be legjobban érzelmeibe; e sorokban egy 20 éves fiatal szerelmes embernek nagy lelki hányódásai jutnak kifejezésre, pedig Széchenyi ekkor már 35 éves férfi volt és így ezen önvallomásból látjuk a legtisztábban az ő lelki szélsőségekre való hajlamosságát. Ez az átlagközepptől való erős eltérés bizonyítja az ő labilis lelki egyensúlyát, Széchenyi d'és équilibré voltát. Emellett azonban hangsúlyozzuk, hogy ez az egyensúlyozatlanság nem kóros; mert semmiképen sem beteges, de egyénileg szokatlanul heves vívódásokat árulnak el az olyan kitételek, mint hogy nem méltó Crescentia cipőjének porát lecsókolni, hogy minden gondolatát és tettét Crescentia inspirálja, hogy életének felét oda-adná, hogy a megmaradó másik félben utolsó szolgálja lehetne és hogy szívesen áldozná fel bármely pillanatban életét. Ezek után természetes, hogy benne egy angyal tisztaságát látja; félti minden elképzelhető bajtól és így retteg attól, hogy agygyulladást kaphatna. Mindez azonban nem gátolja meg, hogy bizalmatlankodjék az érzelmei viszonzásában, és főleg Crescencenak időnként látszólagos hidegsége fakasztja benne a kellemetlen gondolatokat, mondván, hogy ezzel a hidegséggel fogja őt halálra sebezni, de ugyanakkor arra is tud gondolni, hogy a külvilág előtt nevetséges lesz. Szerelmét szinte őrzítőnek mondja, amelyből összes cselekedetei fakadnak és mindezek a lelki hullámok fogják eszétől megfosztani; így azután az élet teher és undor egyben reá nézve. És nagyon figyelemreméltó, hogy e lelki viaskodásai közepett feltűnik előtte Magyarország, amelyet ugyancsak halottnak vél. Crescentia és Magyarország! Ezek valójában Széchenyi emberi mivoltának két lényegi, egymást kiegészítő összetevői, mert ezekért harcolt, élt és végül az utóbbiért valósággal meg is halt. Emellett Széchenyi kimondottan hypochonder volt (egészsége szánalmas, teste

feloszlásban van), ami ugyancsak számos feljegyzésében jut kifejezésre; így 1827 december 26-ról 27-re írta: „auf den 26—27-ten die Nacht beinahe gestorben Je suis malade de coeur et d’ame. Mein Gehirn ist ganz weich. O könnte ich aufhören zu sein. Je suis de la melancolie la plus noire. Allen Leuten bin ich unangenehm. Ich fühls. Ich schwimme gegen Strom.“ A hypochondria szinte tartozéka az egyensúlyozatlan lelkiségnek.

Egészbenvéve a lelki alkat dolgában Széchenyinél minden reális érzéke mellett is tiszta idealistának mondható, tehát schyzothym alkatú és ezen az alapon részéről nagy lelki érzékenységgel párosult rendkívüli értelmi tehetség szerepelt. Így magyarázhatók szokatlanul mély érzelmei az általa választott női eszmény iránt és közéleti szereplésében tanúsított fáradhatatlansága és önzetlensége. Széchenyi lelki alkata érthetővé teszi, hogy bár az élet örömeit tudta élvezni, de túlkritikus gondolkodásánál fogva az élet komoly és nehéz oldalait fokozott mértékben érezte át és így az ő emberi léte nagyon hányatott volt. Csupán akkor, hogyha nejjére gondolt, vagy hogyha valamely eszméjét megvalósíthatta, ekkor voltak neki futó elégtételei. Hangulatában nem lehet őt alkatilag sem a nyomottság, sem az emelkedettség irányában hajlamosítottnak tekinteni; ő kifejezetten impresszionista volt és így a helyzetek, a beszéd tárgyak természetéhez igazodott élénk hangulati reakcióiban. Itt kell újból és újból óvást emelnem, mint ezt 1923 óta teszem, Széchenyinek a vele foglalkozó munkálatokban hangsúlyozott „melankóliája“ ellen, mert ezzel az elmekórtan szempontjából hibás laikus meghatározással Grünwald Bélán kezdve napjainkig csupán félreértések és hamis értékelések történtek. Széchenyi lelki világában alapvető vonás a reakciók nagy változékonysága úgy érzelmileg, mint politikailag; „himmelhoch jauchzend, zu Tode betrübt“ tudott lenni mindkét irányban, amivel a mindennapos átlagtól valójában eltérő volt és ez teszi érthetővé azt a szakszerű meghatározást, hogy ő „déséquilibré“ ember volt, akinek szellemi világa azonban mentes volt minden kóros vonástól. Széchenyinek az átlagtól való eltérésére nézve magyarázatul szolgáljon, hogy az emberiség minden lelki tulajdonságában három csoportba sorozható: a nagy tömeget kitevő jó középanyag csoportjába, melytől felfelé a különleges vagy nagy értelmi tehetségűek, illetve lefelé a fogyatékos vagy hiányzó tehetségű emberek kis csoportja alakul ki. Széchenyi a kivételesen nagy tehetségű emberek közé tartozott. Pontosan ez a hármas csoport ismerhető fel etikai tekintetben is, vagyis a nagy rendes átlagon kívül van egy kis csoport, mely pozitív irányban az etikai-morális tulajdonságok nagyértékű, illetve negatív irányban értéktelen változatát jelenti; az első csoportban találjuk az etika csúcspontján álló, a másik csoportban az erkölcsileg fogyatékos embereket. Széchenyi egyéniségét a legmagasabbrendű etika jellemezte.

Irányítsuk végül figyelmünket Széchenyi politikai működésére és keressük annak egyéni bélyegét. Itt azt kell mondanunk, hogy eszméinek gazdagsága megkapó, hiszen ezek valósággal torlódtak egymásra, tehát ő teremtő gondolatokban bővelkedett és így a fantázia irányában mutatkozott kortársai sorában egyedülállónak. Szé-

chenyi Magyarország fejlesztése kérdéseiben oly mélyrehatóan gondolkodott, hogy ez a korabeli hozzáértőre nézve szinte megdöbbentő, a felületes szemlélő kortársra nézve egyszerűen érthetetlen volt. Széchenyi eszméire nézve nem csupán azoknak nagy száma, hanem rendkívüli jelentősége is feltűnő; ő az ország érdekeit a távoljövőre nézve szolgálta és így csak történelmi tényként rögzítünk, midőn azt mondjuk, hogy a mai Magyarország létfeltételeit alkotta meg műveivel. Nem túlzás, ha Széchenyiben Magyarország modern kultúrájának megalapítóját látjuk és tiszteljük és így ő egy második honalapítás művét végezte halhatatlan munkásságával.

SCHAFFER KÁROLY